

ОРЕНДА ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

© 2016 САПИЧ В. І.

УДК 332.2.021.8

Сапич В. І. Оренда як інструмент реалізації відносин власності на землю в аграрному секторі економіки

Мета статті полягає в дослідженні розвитку оренди земель сільськогосподарського призначення. Орендні відносини розглядаються як один із чинників, що обумовлює повноту реалізації відносин власності на землю. Визначено тенденцію зростання питомої ваги орендованих угідь у фермерських господарствах. Домінування натуральної форми у розрахунках за оренду сільськогосподарських угідь свідчить про недостатній рівень розвитку ринкових відносин у сфері сучасного землекористування. Встановлення строків оренди, які б забезпечували збереження родючості ґрунтів, розглядається ключовою вимогою дотримання інтересів власників землі. Порушення орендарями оптимального співвідношення культур у сівозмінах вимагає запровадження з боку держави більш дієвого контролю за дотриманням сільськогосподарськими товаровиробниками проектів землеустрою. При оренді земель сільськогосподарського призначення майже відсутня конкуренція. Розвитку конкуренції у орендних відносинах буде сприяти запровадження агрохімічних паспортів. Подальші дослідження орендних відносин мають бути спрямовані на забезпечення достатньої збалансованості економічних інтересів суб'єктів земельних відносин і підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Ключові слова: оренда, орендні відносини, землі сільськогосподарського призначення, відносини власності на землю, орендарі, суб'єкти земельних відносин.

Табл.: 2. **Бібл.:** 26.

Сапич Вадим Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічних дисциплін, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ (вул. Миру, 24, Суми, 40007, Україна)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

УДК 332.2.021.8

UDC 332.2.021.8

Сапич В. И. Аренда как инструмент реализации отношений собственности на землю в аграрном секторе экономики

Цель статьи заключается в исследовании развития аренды земель сельскохозяйственного назначения. Арендные отношения рассматриваются как один из факторов, обуславливающих полноту реализации отношений собственности на землю. Определена тенденция роста удельного веса арендованных угодий в фермерских хозяйствах. Доминирование натуральной формы в расчетах за аренду сельскохозяйственных угодий свидетельствует о недостаточном уровне развития рыночных отношений в сфере современного землепользования. Установление сроков аренды, которые бы обеспечивали сохранение плодородия почв, рассматривается ключевым требованием соблюдения интересов владельцев земли. Нарушение арендаторами оптимального соотношения культур в севооборотах требует со стороны государства более действенного контроля над соблюдением сельскохозяйственными товаропроизводителями проектов землеустройства. При аренде земель сельскохозяйственного назначения почти отсутствует конкуренция. Развитию конкуренции в арендных отношениях будет способствовать введение агрохимических паспортов. Дальнейшие исследования арендных отношений должны быть направлены на обеспечение достаточной сбалансированности экономических интересов субъектов земельных отношений и повышения эффективности использования земельных ресурсов.

Ключевые слова: аренда, арендные отношения, земли сельскохозяйственного назначения, отношения собственности на землю, арендаторы, субъекты земельных отношений.

Табл.: 2. **Библ.:** 26.

Сапич Вадим Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры социально-экономических дисциплин, Сумской филиал Харьковского национального университета внутренних дел (ул. Мира, 24, Сумы, 40007, Украина)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

Sapych V. I. Rent as a Tool for Implementing the Land Ownership Relations in the Agrarian Sector of Economy

The article is aimed at studying the development of rent of agricultural lands. Rental relations are regarded as one of the factors determining the completeness of implementation of the land ownership relations. The trend of growing ratio for rented land in farms has been identified. The dominance of natural form in calculating the rent of agricultural land testifies to a very low level of development of market relations in the sphere of contemporary land use. The timing of the rent that would ensure soil conservation, is considered a key requirement of compliance with the interests of land owners. Violation by tenants the optimum ratio of crops in crop rotations requires on the part of the State more effective control over the compliance with the land administration projects on the part of agricultural commodity producers. There is very little competition when renting of agricultural land. Introduction of agrochemical passports will contribute to the development of competition in the rental relations. Further research of rental relations must be aimed at ensuring sufficient balance of the economic interests of land relations entities and improving the efficiency of land use.

Keywords: rent, rental relations, agricultural lands, land ownership relations, tenants, land relations entities.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 26.

Sapych Vadim I. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Economic Disciplines, Sumy branch of the Kharkiv National University of Internal Affairs (24 Myru Str., Sumy, 40007, Ukraine)

E-mail: sapichvadim@gmail.com

Чинний з 2002 р. Земельний кодекс передбачає функціонування в Україні ринку земель сільськогосподарського призначення. Проте введення у дію даної норми постійно відтермінується. Остання редакція Земельного кодексу запровадила мораторій на купівлю-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, а також земель, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільсько-

господарського виробництва, до 1 січня 2017 р. [1]. За таких умов основною формою залучення землі до сільськогосподарського обороту стали орендні відносини. Стан орендних відносин є одним із чинників, що обумовлює повноту реалізації відносин власності на землю. Значення орендних відносин також полягає в тому, що їх характер суттєво впливає на рівень ефективності сільськогосподарського виробництва.

Становленню орендних відносин і визначенню напрямів їх удосконалення приділяється значна увага у дослідженнях аграрних економістів. Теоретичному обґрунтуванню оренди землі в сільському господарстві присвячені роботи П. Т. Саблука, В. Я. Меселя-Веселяка, М. М. Федорова та інших вчених [2]. У наукових розробках А. Е. Данкевича, О. В. Шибаніної, П. І. Юхименка та багатьох інших дослідників наведено організаційне забезпечення оренди земель сільськогосподарського призначення [3, 4, 5]. О. В. Шкільов та інші науковці розглядають орендні відносини як чинник ефективного використання сільськогосподарських угідь, збереження їх родючості [6]. А. Г. Андрійчук, Л. В. Молдаван, О. М. Бородіна, В. В. Юрчишин, Б. Й. Пасхавер, А. Г. Мартин, І. Б. Яців та інші автори наголошують на відсутності належної конкуренції в орендних відносинах і негативних наслідках надмірної концентрації земельних ресурсів окремими користувачами [7, 8, 9, 10].

Пріоритетним напрямом розвитку орендних відносин О. Я. Березівська вважає гармонізацію інтересів орендодавців і орендарів шляхом запровадження обґрунтованого розміру орендної плати, термінів оренди, можливості їх продовження [11]. Організаційний механізм формування та проведення земельних торгів у формі аукціонів при передачі в оренду сільськогосподарських угідь державної форми власності запропоновано М. В. Коритником [12].

Незважаючи на широкий спектр наукових розробок проблематики оренди сільськогосподарських угідь, економісти-аграрники ще недостатньо приділяють уваги дослідженню орендних відносин у контексті реалізації права власності селян на землю. Понад 15 років сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на землях, які перебувають у приватній власності. Однак суттєвого впливу відносин приватної власності на зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь не відбулось. Це свідчить про незавершеність земельної реформи і необхідність розробки та запровадження дієвих інструментів, які б повною мірою забезпечили здійснення права власності селян на землю, у тому числі через орендні відносини.

Сільськогосподарські підприємства України у 2014 р. з 21009,6 тис. га угідь, що були в їх землекористуванні, 19516, 4 тис. га, тобто 92,9 % взяли в обробіток на умовах оренди [13]. Більша частка землі, що здається в оренду, належить селянам пенсійного віку. У 2014 р. у Сумській області в загальній кількості договорів 57,9 % було укладено селянами-пенсіонерами. Власники землі віддають у оренду угіддя як господарствам, де ними було отримано земельний пай, або їх правонаступникам, так і іншим суб'єктам. При цьому має місце стала тенденція збільшення орендованої землі новими суб'єктами господарювання. Так, у Сумській області за 2001–2014 рр. питома вага договорів з новоутвореними підприємствами в їх загальній кількості зросла з 9,5 до 55,4%. Дана ситуація свідчить про наявність певної конкуренції серед товаровиробників сіль-

ськогосподарської продукції, що посилює ринковий характер земельних відносин.

Основну частку земель на умовах оренди залучають реформовані на початку 2000-х рр. на засадах приватної власності підприємства. У цих землекористувачів орендовані землі у 2014 р. склали від 98,6 % у господарських товариствах до 99,0 % у приватних підприємствах. Державні підприємства використовували на умовах оренди лише 3,5 % земель [13]. Незначні площі орендованих угідь у даному секторі є логічними в умовах збереження державної форми власності на землю та відповідної функціональної спрямованості державних сільськогосподарських підприємств. У фермерських господарствах питома вага орендованих угідь дещо нижча, ніж у сільськогосподарських підприємствах, оскільки вони мають у обробітку суттєво менші площі земель у розрахунку на одного господарюючого суб'єкта. Проте питома вага орендованих угідь у фермерських господарствах порівняно з недержавними підприємствами інших організаційно-правових форм стало зростає. Лише за 2010–2014 рр. даний показник збільшився з 81,7 до 85,2 % [13]. Така тенденція пояснюється можливістю фермерських господарств, завдяки більш високій рентабельності виробництва, пропонувати власникам землі кращі умови оренди і, відповідно, збільшувати у своєму землекористуванні частку орендованих угідь.

Згідно з чинним законодавством орендна плата стягується відносно нормативної грошової оцінки землі. У 2000–2002 рр. мінімальна орендна плата була визначена на рівні 1 %, у 2003–2007 рр. – 1,5 % і з 2008 р. – 3 % [14, с. 11; 15; 16; 17]. Законодавче збільшення мінімальної орендної плати сприяло зростанню фактичних виплат, хоча визначену з 2008 р. законодавцями орендну плату, не меншу за 3 %, орендарі в цілому по Україні стали забезпечувати лише з 2011 р. (табл. 1). Саме в цей період почали помітно покращуватися результати господарської діяльності та фінансове становище сільськогосподарських товаровиробників. Так, прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції з урахуванням бюджетних дотацій і ПДВ на 1 га угідь у 2011р. збільшився до 1136,00 грн. проти 592,75 грн. у 2008 р., тобто на 91,7%. Значно підвищився у порівнянні з початком 2000-х рр. і рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції. Зростаючі доходи орендарів дозволили суттєво збільшити орендну плату. За підсумками 2014 р. її рівень досяг в середньому по Україні 655,07 грн. за 1 га сільськогосподарських угідь, що в 3,6 рази більше, ніж у 2008 р. (табл. 1).

Наразі ще зберігаються договори з орендною платою, нижчою за мінімальну, визначену законодавством, хоча їх питома вага поступово зменшується. Зокрема, у Сумській області у 2014 р. договори з відсотком орендної плати до 1,5 % склали 2,3 %, а з відсотком орендної плати від 1,5 % до 3,0 % – 9,1 %, тобто законодавчій нормі відповідали 88,6 % укладених договорів.

Ст. 22 Закону України «Про оренду землі» передбачено, що орендна плата може справлятися у грошовій формі, а за згодою сторін розрахунки можуть здійснюватися у натуральній формі [20]. На практиці ще

Ефективність виробництва і співвідношення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь та орендної плати в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	Рік						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Нормативна грошова оцінка, грн за 1 га с/г угідь	9293	10707	11339	11339	11339	11339	14162
Орендна плата за земельні частки (паї), грн за 1 га с/г угідь	184,57	242,64	271,63	364,54	556,70	566,68	655,07
Відношення орендної плати до нормативної грошової оцінки, %	2,0	2,3	2,4	3,2	4,9	5,0	4,6
Законодавчо визначена мінімальна орендна плата, %	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
Прибуток від реалізації с/г продукції з урахуванням бюджетних дотацій і ПДВ на 1 га с/г угідь, грн	592,75	433,20	869,52	1136,00	1440,63	938,36	2127,50
Рівень рентабельності виробництва с/г продукції, %	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5	11,2	25,8

Джерело: розраховано автором за даними [13; 18; 19, с. 77].

застосовується і відробіткова форма (надання послуг орендодавцю), яку з певною умовністю можна розглядати також як натуральну форму. Грошова форма за оренду землі нині ще не отримала широкого використання, хоча її обсяги поступово зростають. Зокрема, якщо у 2008 р. у Сумській області орендарі отримали грошима лише 14,0% орендної плати, то у 2014 р. даний показник збільшився до 24,9%. Домінування виплат за оренду сільськогосподарських угідь поза грошового обігу (у Сумській області у 2014 р. натуральна і відробіткова форми розрахунків склали 75,1%) свідчить про недостатній рівень розвитку ринкових відносин у сфері сучасного землекористування.

Важливе значення у становленні орендних відносин з позицій захисту інтересів власників землі та її збереження як національного надбання має встановлення строків оренди. Аналіз укладених договорів показує, що збільшується кількість договорів, якими передбачається строк оренди понад 6 років. За 2008–2014 рр. у Сумській обл. питома вага договорів оренди на 6–10 років зростає з 30,0 до 53,1%, а на понад 10 років – з 18,2 до 24,3%, тобто основна частина укладених нині договорів є довгостроковими. Така тенденція створює передумови для дотримання орендарями вимог законодавства України щодо збереження родючості ґрунтів. Упровадження передбачених Законом України від 04.06.2009 р. № 1443-VI проектів землеустрою [21], які забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни і реалізацію заходів з охорони земель, можливе саме в умовах довгострокової оренди сільськогосподарських угідь.

Водночас орендарі не завжди дотримуються затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164 нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах [22]. Найбільші порушення сівозмін відбуваються за рахунок допущення значних посівних площ технічних культур, насамперед соняш-

нику, а також вкрай недостатніх посівів картоплі, овочевих баштанних і кормових культур, особливо багаторічних трав. Зокрема, у Чернігівській області, яка відноситься до Поліського природно-сільськогосподарського регіону, при нормативі соняшнику у структурі посівів у 0,5% за підсумками 2014 р. його фактична питома вага складала 11,8%, а при нормативі кормових культур у 20–60% їх було лише 11,7%. У Харківській області Лісостепового регіону соняшник було посіяно на 24,9% площ при нормативі 5–9%. Найзначніші відхилення від нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах мають місце у Степових регіонах. Так, у Північностеповому регіоні при нормативі 10% по Дніпропетровській області посіви соняшнику досягли 28,7%, Запорізькій – 35,6%, Кіровоградській – 32,6%, а площі кормових культур при нормативі 10–60% у цих областях фактично були у межах 2,9–3,4% [розраховано автором на основі даних: 22, с. 222, 242]. Розширення посівних площ під соняшником стимулюється тим, що його виробництво є значно більш прибутковим у порівнянні з іншими культурами. Рівень рентабельності виробництва соняшнику за підсумками 2014 р. в Україні склав 36,5% проти 25,8% у цілому по сільськогосподарській продукції і 29,2% – по рослинницькій продукції [23, с. 52–53].

Причиною порушень сільськогосподарськими товаровиробниками сівозмін є також відсутність ефективних законодавчих норм, які б спонукали дотримуватися вимог землеустрою. Так, згідно з внесеними у ст. 55 Кодексу України про адміністративні правопорушення змін, відхилення від затверджених в установленому порядку проектів землеустрою тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від п'ятнадцяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [21]. При отриманні прибутку з одного гектара посівів соняшнику, наприклад, у Харківській області у 2014 р. у 7288,83 грн або у Полтавській області в 7625,19 грн [розраховано автором на основі

даних: 13; 23, с. 242] така норма не може вважатися достатньою. Отже, основними причинами недотримання сівозмін є значна різниця в рівнях рентабельності виробництва окремих сільськогосподарських культур і відсутність дієвої відповідальності за порушення чинного законодавства.

Нині у орендних відносинах сільськогосподарських земель в Україні ще відсутня конкуренція, котра дозволяла б власникам землі повніше реалізувати свої інтереси. У кожному регіоні є досить обмежена кількість суб'єктів господарської діяльності, які беруть в оренду сільськогосподарські угіддя. У власників земельних часток (паїв) досить часто немає вибору, кому здати в оренду свою землю. Певною мірою це підтверджується тим, що значна частка приватизованих сільськогосподарських угідь передана в оренду тим господарюючим суб'єктам, які мали ці землі в користуванні до їх приватизації. Так, за даними на кінець 2014 р. у Сумській області із загальної кількості договорів оренди 35,4% було укладено з господарствами, де отримано земельний пай, або їх правонаступниками. Таким чином, оскільки рівень орендної плати та інші умови орендного договору фактично встановлює виключно орендар, то сучасний стан конкуренції, що сформувалася при оренді сільськогосподарських земель в Україні, визначається як недосконала конкуренція.

Одним із підтверджень недостатнього розвитку конкурентних засад у орендних відносинах є продаж пайовикам у рахунок орендної плати за землю сільськогосподарської продукції по значно вищих цінах, ніж іншим (табл. 2). Так, у 2014 р. перевищення середньої ціни реалізації сільськогосподарської продукції пайовикам у рахунок орендної плати за землю у порівнянні з населенням у рахунок оплати праці склало від 7,0% по великій рогатій худобі до 32,4% по насінню соняшнику.

Важливою умовою для розвитку конкуренції в орендних відносинах, на нашу думку, є наявність у власників землі та її орендарів інформації про показники якісного стану ґрунту, а також їх зміни в процесі господарської діяльності. Таку інформацію містять агрохіміч-

ні паспорти поля, земельної ділянки, порядок ведення яких затверджено наказом Міністерства аграрної політики України від 11.10.2011 р. № 536 [25]. Урахування кількісно визначених якісних характеристик сільськогосподарських угідь при укладанні договорів їх оренди надасть об'єктивності та прозорості орендним відносинам і буде сприяти раціональному використанню земельних ресурсів, відтворенню їх родючості, збереженню від забруднення. Зазначеним наказом Міністерства аграрної політики України передбачено використання відомостей агрохімічного паспорта при наданні в оренду земельних ділянок, проте практична реалізація цього положення ще залишається проблематичною.

Залучення сільськогосподарських угідь на умовах орендних відносин ще недостатньо націлює сільськогосподарських товаровиробників на більш ефективне та раціональне використання земельних ресурсів. Стаття 319 Цивільного кодексу України передбачає, що власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі [26]. Водночас, сучасні орендні відносини не орієнтують діяльність сільськогосподарських підприємств на істотне покращення родючості земельних ресурсів. Інакше кажучи, комерційні інтереси сільськогосподарських товаровиробників, одного із суб'єктів земельних відносин, є домінуючими над інтересами інших суб'єктів – держави і приватних власників землі, що порушує базові принципи здійснення права власності. Таке становище свідчить про обмежену дієвість чинного нормативно-правового забезпечення щодо спрямованості на досягнення збалансованості інтересів суб'єктів земельних відносин.

ВИСНОВКИ

1. Орендні відносини стали основною формою залучення землі до сільськогосподарського обороту. Більша частка землі, що здається в оренду, належить селянам пенсійного віку. З утворенням на селі господарств ринкового типу має місце стала тенденція збільшення орендованої землі новими суб'єктами господарювання. У фермерських господарствах, порівняно з недержав-

Таблиця 2

Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції в Україні за напрямками у 2014 р., грн / т

Показник	Населенню в рахунок оплати праці	Пайовикам у рахунок орендної плати за землю	Ціна реалізації пайовикам у % до ціни реалізації населенню в рахунок оплати праці
Пшениця	1233,4	1390,0	112,7
Жито	1317,8	1454,5	110,4
Кукурудза	1059,4	1195,8	112,9
Насіння соняшнику	2022,2	2677,9	132,4
Цукор	5538,0	6265,6	113,1
Велика рогата худоба	11900,5	12733,7	107,0
Свині	15461,0	18118,0	117,2
Молоко	2969,0	3247,2	109,4

Джерело: розраховано автором за даними [24, с. 8].

ними підприємствами інших організаційно-правових форм, питома вага орендованих угідь зростає більш високими темпами, оскільки завдяки більш високій рентабельності виробництва фермери пропонують власникам землі кращі умови оренди.

2. Визначену згідно з чинним законодавством з 2008 р. оренду плату, не меншу за 3% від нормативної грошової оцінки землі, орендарі в цілому по Україні стали забезпечувати лише з 2011 р. Покращення фінансового становища сільськогосподарських товаровиробників у подальший період дозволило суттєво підвищити рівень орендної плати.

3. Грошова форма за оренду землі нині ще не отримала широкого використання, хоча її обсяги поступово зростають. Домінування натуральної форми у розрахунках за оренду сільськогосподарських угідь свідчить про недостатній рівень розвитку ринкових відносин у сфері сучасного землекористування.

4. Важливе значення у становленні орендних відносин з позицій захисту інтересів власників землі та її збереження як національного надбання має встановлення строків оренди. За останні роки помітно збільшилася кількість довгострокових договорів оренди, які створюють передумови для дотримання орендарями вимог законодавства України щодо збереження родючості ґрунтів. Водночас орендарі не завжди додержуються оптимального співвідношення культур у сівозмінах, що вимагає запровадження з боку держави більш дієвого контролю за дотриманням орендарями проектів землеустрою.

5. Недостатній розвиток конкурентних засад у орендних відносинах призводить до того, що за таких обставин власники землі як орендодавці не завжди можуть з достатньою вигідністю реалізувати свої економічні інтереси, оскільки вимушені погоджуватися з тими умовами, які визначаються орендарями. Розвитку конкуренції в орендних відносинах буде сприяти запровадження агрохімічних паспортів, які містять для власників землі та її орендарів інформацію про показники якісного стану ґрунту, а також їх зміни в процесі господарської діяльності.

Оскільки сформовані нині в Україні відносини оренди земель сільськогосподарського призначення ще є далекими від досконалості, то подальші їх дослідження мають бути спрямовані на забезпечення достатньої збалансованості економічних інтересів суб'єктів земельних відносин і підвищення ефективності використання земельних ресурсів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Земельний кодекс України : від 25.10.2001 р. № 2768-III. Редакція від 20.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : наукове видання / Саблук П.Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. [та ін.]. – К. : Інститут аграрної економіки, 2009. – 116 с.
3. Данкевич А. Е. Розвиток орендних відносин у сільському господарстві / А. Е. Данкевич // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 43–46.

4. Шебаніна О. В. Орендні земельні відносини: сучасний стан та основні напрями удосконалення / О. В. Шебаніна // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 7–13.

5. Юхименко П. І. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / П. І. Юхименко, О. М. Загурський // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 18–21.

6. Шкільов О. В. Ефективність використання орендованих земель і збереження їх родючості / О. В. Шкільов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 7–11.

7. Андрійчук А. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / А. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.

8. Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / Л. Молдаван, О. Бородіна, В. Юрчишин, Б. Й. Пасхавер // Дзеркало тижня. – 10–16 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/>

9. Мартин А. Проблеми орендних відносин у сільськогосподарському землекористуванні / А. Мартин // Землепорядний вісник. – 2011. – № 9. – С. 18–24.

10. Яців І. Б. Конкурентні відносини в системі аграрного землекористування / І. Б. Яців // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 15–21.

11. Березівська О. Я. Економічне регулювання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угідь / О. Я. Березівська // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 96–102.

12. Коритник М. В. Проведення аукціонів при передачі в оренду земель сільськогосподарського призначення державної форми власності / М. В. Коритник // Економіка АПК. – 2015. – № 2. – С. 116–122.

13. Статистичні бюлетені «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах» за 2008–2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

14. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. № 1529/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 11–13.

15. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок і земельних часток (паїв) : Указ Президента України від 02.02.2002 р. № 92/2002. Редакція від 01.09.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>

16. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) : Указ Президента України від 19 серпня 2008 р. № 725 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/725/2008>

17. Податковий кодекс України: від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Редакція від 01.01.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

18. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua>

19. Економічний довідник аграрника / В. І. Дробот, Г. І. Зуб, М. П. Кононенко [та ін.] ; за ред. Ю. Я. Лузана, П. Т. Саблука. – К. : Преса України, 2003. – 800 с.

20. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. Редакція від 20.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів : Закон України від 04.06.2009 р. № 1443-VI. Редакція від 30.12.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1443-17>

22. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільсько-

господарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164. Редакція від 12.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-п>

23. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2014 рік. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 400 с.

24. Статистичний бюлетень «Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2014 рік». – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 108 с.

25. Про затвердження Порядку ведення агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки : Наказ Мінагрополітики України від 11.10.2011 р. № 536 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>

26. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р. № 435-IV. Редакція станом на 01.01.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

REFERENCES

Andriichuk, A. H. "Nadkонтсентрація ахромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки" [Overconcentration the agricultural production and land resources and its consequences]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2009): 3-9.

Berezivska, O. Ya. "Ekonomichne rehuliuвання функціонування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних угод" [Economic regulation of the agricultural enterprises on the basis of lease land]. *Ekonomika APK*, no. 6 (2013): 96-102.

Dankevych, A. E. "Rozvytok orendnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi" [Development of leasing relations in agriculture]. *Ekonomika APK*, no. 5 (2004): 43-46.

Drobot, V. I. et al. *Ekonomichnyi dovidnyk ahrarnyka* [Economic agrarian directory]. Kyiv: Presa Ukrainy, 2003.

Korytnyk, M. V. "Provedennia auktsioniv pry peredachi v orendu zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi formy vlasnosti" [Conducting auctions in the lease of agricultural land state property]. *Ekonomika APK*, no. 2 (2015): 116-122.

[Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

[Legal Act of Ukraine] (1999).

[Legal Act of Ukraine] (2002). <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>

[Legal Act of Ukraine] (2008).

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

[Legal Act of Ukraine] (1998). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

[Legal Act of Ukraine] (2009). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/164-2010-п>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1517-11>

[Legal Act of Ukraine] (2003). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Martyn, A. "Problemy orendnykh vidnosyn u silskohospodarskomu zemlekorystuvanni" [The problems of rental relations in agricultural land use]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, no. 9 (2011): 18-24.

Moldavan, L. et al. "Ahrarnyi sektor: chas pryntsyypovo zminyty oriientyry rozvytku" [The agricultural sector, while fundamentally change benchmarks]. <http://www.dt.ua/>

Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan heodezii, kartohrafii ta kadastru. <http://land.gov.ua>

"Rozvytok orendnykh vidnosyn v ahrarnomu sektori ekonomiky" [The development of rental relations in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, no. 1 (2010): 18-21.

Realizatsiia produktsii silskohospodarskymy pidpriemstvamy za 2014 rik [Product sales by agricultural enterprises in 2014]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Shebanina, O. V. "Orendni zemelni vidnosyny: suchasnyi stan ta osnovni napriamy udoskonalennia" [Lease land relations: present situation and main directions of improvement]. *Ekonomika APK*, no. 7 (2008): 7-13.

"Statystychni biuleteni «Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh» za 2008-2014 rr." [Statistical bulletin "Key economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises" for 2008-2014]. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture Ukraine]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2015.

Sabluk, P. T. et al. *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov* [The transformation of land relations to market conditions]. Kyiv: Instytut ahrarnoi ekonomiky, 2009.

Shkilyov, O. V. "Efektyvnist vykorystannia orendovanykh zemel i zberezhenia yikh rodiuchosti" [Effective use of leased land and preserve their fertility]. *Ekonomika APK*, no. 6 (2008): 7-11.

Yatsiv, I. B. "Konkurentni vidnosyny v systemi ahrarnoho zemlekorystuvannia" [Competitive relations in the agricultural land use]. *Ekonomika APK*, no. 4 (2011): 15-21.